

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: rašytinių šaltinių tarmės analizė, tarmių leksikografija ir leksikologija, sociolingvistika, sintaksė.

DOI: <https://doi.org/10.35321/all82-04>

ŽAGARĖS ŠNEKTOS SINTAKSINĖS YPATYBĖS (REMIAMASI 1998–2003 METŲ ĮRAŠAIS)

Syntactic Peculiarities of Žagarė Local Dialect
(Based on the Records of 1998–2003)

ANOTACIJA

Šiuo straipsniu autorė baigia Žagarės šnektos aprašą. Straipsnyje analizuojami sintaksiniai šios šnektos reiškiniai, aptariamos morfosintaksinės konstrukcijos (perficientyvas, reikiamybės, sąlygos raiška, artroidas), būdingos ir kitai baltų kalbai – latviams. Aprašoma tarminė sakinio subjekto, objekto, laiko, vietos, priežasties raiška. Apžvelgiama pridūriamųjų konstrukcijų ir šnekteje vartojamų sudėtinių sakinių jungtis. Remiantis *Frazeologijos žodynu* ir *Palyginimų žodynu*, apibūdinama šnektos frazeologija (tradiciniai frazeologizmai ir stabilieji žodžių junginiai), palyginimai, atkreipiamas dėmesys į įžvalgiai taikomą šnektos ekspresinę raišką.

ESMINIAI ŽODŽIAI: šnektos sintaksė, morfosintaksiniai reiškiniai, frazeologija, palyginimai, kalbos ekspresija.

ANNOTATION

By this article the author finishes the description of Žagarė local dialect. The article analyzes its syntactic phenomena and discusses morphosyntactic constructions (perficientive, expression of necessity and condition, arthroid), which can also be found in another Baltic language, i.e. Latvian. The article describes the dialectal expression of the subject, object, time, place and cause in the sentence. It reviews the linking words of dangling

constructions and complex sentences used in the dialect. Based on *Phraseological Dictionary* and *Dictionary of Comparisons*, the article describes the dialect's phraseology (traditional phraseological units and stable word phrases) and comparisons and draws attention to the insightfully applied expressive content in the dialect.

KEYWORDS: dialect syntax, morphosyntactic phenomena, phraseology, comparisons, language expression.

ĮVADAS

Žagarės šnektos pavieniai morfosintaksiniai ir sintaksiniai reiškiniai yra pastebėti ir aprašyti dialektologų Aldonos Jonaitytės, Aušros Kaikarytės straipsniuose arba bendruose Alekso Girdenio ir Genovaitės Kačiuškienės, Alekso Girdenio ir Juozo Pabrėžos publikacijose. Atkreipti dėmesį tai, kas aiškiausiai skiriasi nuo standartinės sintaksės darbuose (LKG II, Jono Balkevičiaus, Vito Labučio) aprašytų sintaksinių konstrukcijų ar reiškinių buvo įprasta dialektologijos moksle, sakytume tokia buvo mada. Nuo šios tradicijos (mados) niekur nepabėgo ir straipsnio autorė. Donatas Sauka, apmąstydamas Viktorijos Dajotytės knygą *Tekstas ir kūrinys* (1998), cituoja mintis apie tai, kad tekstas yra proto konstruktas, kurį lemia gyvenimo patirtis, susijusi su esminiais asmenybės būties klausimais: kas esu aš, kaip aš matau pasaulį, kaip ir ką girdžiu, kodėl ir daugybė klausimų (cituota iš knygos Sauka 2019: 182). Žagarės šnektos įrašuose atspindėta šalies pasienio žmogaus savita ir tvirta (kartais kategoriška) nuostata įvairiais gyvenimo klausimais, išsiugdyta stebint, vertinant, apmąstant, lyginant, priešpastatant. Respondentų įžvalgos yra gana tikslios ir šiuolaikiškos, o jų sintaksinė raiška subtili.

Tiriamoji medžiaga, tikslas, metodai. Straipsnis parengtas iš Žagarės šnektos įrašų, saugomų Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve (LKI GCTA)¹. Tiriami tarminiai įrašai yra daryti XX a. pabaigos ir XXI a. pradžios sandūroje (1998–2003 metais)². Iš vyriausiosios kartos respondentų, gimusių nuo 1901 m. iki 1936 m., įrašyta 16 kasečių tarminių įrašų. Įrašinėtojų

¹ Tiriamoji medžiaga detaliau aprašyta autorės straipsnyje, žr. Švambarytė-Valužienė 2018: 135–148.

² LKI GCTA saugomi 2011–2013 m. daryti vyresniosios ir jaunesniosios kartos įrašai. Jais straipsnio autorė nesiremia dėl vienos priežasties – respondentų amžiaus. Vyriausioji karta geriausiai atspindi tradicinę tarmę, o tokių respondentų tarminių įrašų daugiausia padaryta nurodytais metais. Autorė nekelia tikslo lyginti, kaip kinta šnektos sintaksė. Atskirų sintaksės reiškinių statika ar kaita, autorės nuomone, neturi prasmės, kol Žagarės šnektos sintaksės ypatybės nėra aprašytos. Raidos ir kaitos problemos telieka tyrimų objektas ir paskata kitiems šios temos straipsniams rasti, remiantis straipsnio medžiaga.

(nuo moksleivių iki studentų ir doktorantų) turėta nevienoda respondentų apklausos ir tarminės kalbos įrašymo patirtis atsispindi respondentų atsakymuose į klausimus arba nuosekliuose pasakojimuose³.

Straipsnio tikslas – pirmą kartą aprašyti Žagarės šnektos (morfo)sintaksines ypatybes, palyginamuosius ir frazeologinius junginius ir šnektos ekspresinę raišką. Tikslui pasiekti išsikelti uždaviniai: a) remiantis Žagarės šnektos įrašų medžiaga, aprašyti (morfo)sintaksinius reiškinius; b) aptarti respondentų vartotus palyginimus ir frazeologizmus; c) pirmą kartą atkreipti dėmesį į respondentų kuriamo teksto tarminės ekspresijos būdus. Autorės pasitelkiami aprašomasis ir lyginamasis metodai. Tikimasi, kad straipsnyje pastebėti sintaksiniai reiškiniai skatins tolesnį dialektologų dėmesį, stebint jų raidą ir / ar kaitą.

ŽAGARĖS ŠNEKTOS MORFOSINTAKSINĖS IR SINTAKSINĖS YPATYBĖS

Išsamios sintaksinės Žagarės šnektos sistemos aprašyti autorė negali dėl kelių priežasčių: apsibrėžtų tirti tekstų nedidelės apimties, pačių tekstų kokybės (respondentų klausinėjimo ir ištisinio, kuriamojo teksto trūkumo, respondentų pasakojimo struktūros (pasakojamųjų temų ribotumo)), visa tai ir nulemia sintaksinės raiškos fragmentiškumą. Autorė laikosi požiūrio, kad verta aprašyti pastebėtus (morfo)sintaksinius reiškinius, kurie padės atskleisti Žagarės šnektos sintaksinę sistemą tik tada, kai tiriamųjų tekstų apimtis (raiškos ir laiko požiūriu) bus didesnės apimties, tinkamesnės raiškos ir įvairesnės respondentų gyvenimo patirties pasakojimai. Struktūriškai ši straipsnio dalis yra trejopa: pirmausia aptariami pastebėti morfosintaksiniai, po to – sintaksiniai reiškiniai ir Žagarės šnektos kalbančiųjų ekspresijos raiška.

Morfosintaksiniai reiškiniai. Iš morfosintaksinių ypatybių Žagarės šnektoje pastebimas ternarinės veiklos sistemos reiškinys – perficiencyvo vartojimas (Girdenis, Kačiuškienė, 1986 = Girdenis 2000: 307–314; Jšpt 2001: 39; Liparte

³ 1998 m. A. Kaikarytė apklausė vyrą (g. 1928 m.) ir moterį (g. 1928), o lituanistinių studijų studentės S. Mickutė ir S. Raicevičiūtė – vyrą (g. 1930) ir dvi moteris (g. 1914 m. ir 1936 m.). 1999 m. įrašyti šešiolikos respondenčių, gimusių 1901 m., 1902 m., 1909 m., 1911 m., 1912 m., 1914 m., 1915 m., 1918 m., 1920 m., 1921 m., 1923 m., 1926 m., 1927 m., 1928 m., 1929 m., 1934 m., ir respondento (g. 1924 m.) tekstai, kurių įrašus padarė A. Laurikėytė, B. Balutytė, R. Vidmantaitė, J. Norkienė, S. Raicevičiūtė. 2003 m. Joniškio „Aušros“ gimnazijos moksleiviai užrašė 1923 m. ir 1925 m. gimusių respondenčių ir respondento pasakojimus.

2000: 144–152; 2000a: 151–179; Kaikarytė 2010: 26)⁴. Rolandas Mikulskas, remdamasis Lietuvių kalbos institute saugomos *Lietuvių kalbos žodyno* kartotekos duomenimis, „nubrėžia ir tikslią Lietuvos šiaurinėse šnektose vartojamų perficientyvinių konstrukcijų paplitimo liniją“. Iš jos matyti, kad į perficientyvo konstrukcijų paplitimo arealą dar reikia įterpti šiaurinius kupiškėnus ir uteniškius (Mikulskas 2003: 75–76; Kaikarytė 2010: 27; 2015: 169). A. Kaikarytės pastebėta, kad „skaistgiriečiai, tikėtina, ir žagariškiai, perficientyvo konstrukcijoms sudaryti dažniausiai vartoja postverbus *lauka* ‘laukan’, žemė ‘žemėn’“ (Kaikarytė 2015: 169)⁵. Kalbininkės pastebėjimas išvalgus: žagariškiai perficientyvo konstrukciją linkę sudaryti kiek dažniau su postverbu *lauka* ‘laukan’ arba *laukan*, pvz.: *paspá.udei tó.ki. knòpki. / jeĩgu par šví.łpi. eĩn / pràded jì(š) švėłpł / tai_eĩn gā-rs laũka / tai_tàdà jeũ_gāł palé.išf vīsūs rātūs / ka_jìs [dampis] pradėtu. sũkfta. mašina. kũlæma. (Vrš); jìe [žydai] deltó. nebėga laũka / ka_jìe nètík [kad vokiečiai juos sušaudys] (Vrš); jeĩgu raĩkose jeũtì / ka_lá.užes laũka pri_žē-mes ta_šakũte / tai_tē_ĩ-rà vanduõ (Vrš); [eigulys] sã-ka / eĩkit laũka iš_miška (Žg); greitóji atvažē-va / reĩk_nēšf laũka [sergantį kaimyną] (Dkš); i.silė.idi [į terbas sutarkuotus obuolius] i_suĩk laũka (Žg); iĩdava lã.ũkan ta(s)_sēmenas (Žvlg)⁶. Kiek rečiau žagariškiai vartoja postverbą žemė ‘žemėn’ arba žemėn, pvz.: *nėgalũ i.eĩf klebonĩjo. / kocs_mušk žē-mę [nedrąsu] (Žg); sã-lin [alų] / nu_i_nusã-lin tã_jeũ / nu_i_lé.iž žē-mę / nó-f ka_brũ.nz bú-tu. / tai_uškã.ĩtin raũdonãĩ ã-kminus / dã-d i.ta_ãlu. / tén i_vĩdu. / tàdã brũ.nz [alus] / grãžūs (Žg); vã.ĩk(s) sló-pst žē-męn (Žvlg); ãle pagá.łve nedũodava / galvã nudrĩ.kusi žē-męn (Žg)⁷. Žagarės šnektose esama ir perficientyvo konstrukcijos variantų, pavyzdžiui, prielinksnio *prie* ir daiktavardžio žemė kilmininko linksnio forma *prie žemės* vartojamas kaip postverbas ir suvokiamas reikšme ‘žemėn’, plg.: *tógz gē-rims / ka_nũ / viřsk prie_žē-mes (Žg)⁸*. Beje, atrodo, kad postverbą *lauka* dažniau vartoja tie žagariškiai, kurių tėvai ar**

⁴ Perficientyvu („vykstančiuoju“) A. Girdenis ir G. Kačiuškienė įvardija tarpinę veiksmažodžio eigos ir įvykio veiksmo sistemos kategoriją, kuria reiškiamas veiksmo artėjimas prie pabaigos (arba apskritai prie tam tikros ribos), plg. latvių imperfektyvą sist. ‘muštī’, perfektyvą nuosist. ‘užmuštī’ ir perficientyvą sist. nuost. (zemē) ‘muštī užmuštinai’ (Girdenis, Kačiuškienė 1986 = Girdenis 2000: 307–314; Jšpt 2001: 39; Liparte 2000: 144–152; 2000a: 151–179; Kaikarytė 2010: 26).

⁵ Apie perficientyvo konstrukcijas plačiau žr. Liparte 2000: 144–152; 2000: 151–179; 2005: 50.

⁶ Dėl Žagarės šnektos dvibalsių ir dvigarsių kirčio ženklų žr. Švambarytė-Valužienė 2018: 113.

⁷ Tikruoju perficientyvu, anot R. Mikulsko, laikytinas junginys su žemėn. Plačiau žr. Mikulskas 2003: 71–96. Straipsnio autorė su tokiu teiginiu nesutinka ir mano, kad priežastys junginiui su postverbu *lauka(n)* egzistuoti yra dvi: tai gali būti viena iš kalbos universalijų (plg. latvių ir estų kalbų panašius reiškinis) ir lietuvių kalbos vidinės raidos, paremtos raškos konkretėjimu, savastis.

⁸ Postverbas gali būti prielinksnio į ir daiktavardžio galininko linksnio žemė junginys, žr. Mikulskas 2003: 71–96.

seneliai yra lietuvių kilmės, o latvių kilmės arba žemaitišku šaknų turintys žagariškiai renkasi postverbą *žemēn*. Kadangi reiškinių pastebėjęs Janis Endzelynas (Jānis Endzelīns 1873–1961) pavyzdžius rinko iš Frydricho Kuršaičio (Frydrich Kurszat 1806–1884), Augusto Leskyno (August Leskien 1840–1916) ir Karlo Brugmano (Karl Brugmann 1849–1919) darbų, keltina hipotezė, ar tik aptariamiosios konstrukcijos raiška lietuvių tarmėse nebuvo dažnesnė su *lauka(n)*, negu su *žemė(n)*.

Žagariškiai, kaip pažymi A. Kaikarytė, aprašydama Skaistgirio šnektą, „labai vartoja abiejų rūšių dalyvius“ (Jšpt 2001: 38; Kaikarytė 2015: 169). Sąlygos sakiniuose su jungtuku *jeigu* atspindėta reikiamybės raiška kaip tik ir nusakoma veiksmožodžio *būtojo dažninio laiko 3 asmens* forma ir *neveikiamosios rūšies dalyviu* (įprasta reikšti veiksmožodžiu *reikėdavo* su *bendratimi* ir *vardažodžio galininku*), plg.: *jeīgu bū-dava pjeū.namī jėvai / pjó-ve jėvūs / nupjó-ve / jeīgu būva vėžamī / vėžēī* (Žg). Abi raiškos formos pavartotos sakinyje *kāz būva dí.rbam̄s / tā.dí.rbai / kaip̄_i_dàbà / gī.venī anc_sàvė.s / kã-reīk̄ / tā.dí.rbi* (Žg). Paskirčiai nusakyti vartojamas *neveikiamosios rūšies dalyvis*, atkeltas prieš objektą (vardažodį) arba po objekto, plg.: *bū-dava dúonas kēpamas pēčūs / togz_dí.delis* (Žg); *jé.ujēz bū-dava tòkes ku.rē-namas* (Žg). Apie Jonišio šnektoms būdingą reikiamybės raišką *neveikiamosios rūšies dalyviu* yra rašyta (Jšpt 2001: 38; Švambarytė 2002: 66–69; Švambarytė 2003: 197–199). Ši baltų kalbų sintaksinė bendrybė yra išlikusi Žagarės šnektose [plg. *vīena. kã.r̄ta. tā.īsomęs / rūgeī pjē.únami ī.rà* (Žg)], bet dabar akivaizdžiai veikiama lietuvių bendrinės kalbos normų, plg. *o_čē rūgeī pjē.únami / reīk pjē.uf* (Žg).

Apie Žagarės šnektose vartojamą tariamosios nuosakos 3 asmens, vadinamosios gėdžiamosios nuosakos, raišką dalelytėmis *lai / lei* su tiesioginės nuosakos *esamojo laiko 3 asmeniu* buvo užsiminta (Švambarytė 2019: 125). Atrodo, kad apie Žagarę rečiau vartojamas minėtas junginys su *lai*, plg.: *užrã.ugdavau púoda. / i_lai_putó-j* (Žg); *lai_tik tie_peñciniņkai nerėk pardaūk* (Žg). Kur kas populiariesnis dalelytės *lei* ir *esamojo laiko 3 asmens* formos junginys, tik atkreiptinas dėmesys, kad į konstrukciją visada įterpiamos kitos sakinio dalys (dažniausiai veiksnys su priklausomuoju dėmeniu), plg.: *geřæū lei_tàva vã.īkai pasivāžinėj* (Žg); *lei_jiñ pàtī eīñ skú-stīs pri_valžó.s* (Žg); *lei_ànà vīena pàtī eīñ* (Žg); *lej_jiē špré.nž / kaip̄_jiē nó-r̄ / lej_jiē stūderuoj* [aiškinasi] (Žvlg). Galima būtų išvelgti, kad *lei* čia atlieka ir modifikuojamosios nusakomosios (skatinamosios) dalelytės funkciją⁹.

Morfosintaksiniam reiškiniams priklausytų ir prijungiamieji junginiai *ka(d)* su *esamojo ar būsimojo laikų vienaskaitos 2 ar 3 asmeniu*, žymintys tariamą veiksmą, pvz.: *bijėu / ka_nepaguīda da_i_ligónine*. [bijau, kad nepaguldytų į

⁹ Plačiau žr. Valeckienė 1998: 190–193.

ligoninė] ¹⁰ (Žg); *mú.m reikédava prižu.réť tuos.á.rkľus / ka.kaš.kics ne-išvažúoj* [mums reikédavo prižiūrėti tuos arklius, kad kas kitas neišvažiuotų; (pasakojama apie latvių, atvažiavusių į Žagarės turgų, arklių saugojimą)] (Žg); *nibras aňkšćeú rúoždava / nibruškas // teip.jeu nebú.va / ka.nenu-eišu* [nibras anksčiau ruošdavo, nibruškas. Taip jau nebuvo, kad nenuėčiau] (Žg).

Aprašydama Skaistgirio šnektą, A. Kaikarytė yra pažymėjusi, kad „Skaistgirio šnektai, kaip ir gretimoms Žagarės, Jonišio šnektoms, labai būdingas vadinamasis *artroidas* – rodomasis įvardis *tas*, atliekantis žymimojo artikelio funkciją“ (Rosinas 1988: 59–67; Kaikarytė 2015: 168). Žagariškiai artroidą vartoja tik nuoseklaus pasakojimo (teksto), paprastai kuriamo vientisiniais sakiniais, kulminacijoje, pvz.: *per.ta.líguma. tēk / anà nesraunì i.rà // ir.krañtai žemì // mànà sèsuó gi.vēna / skaĩtos / jau.po.kāra // [...] ti.pavā.sareiz baĩsu.s pó.tvi.nei bú.dava // krañtú. nē.ta *liēlupe / krañtú. nebú.va // tai.isiliedava // jau.vakarē / sùlig.pāmataĩs // [...] nākti. jau.kí.lst.déľ.vi.sa pí.kta reĩk.pasidēť žvējū. bātus // pabūda / brā.l / ta.tró.ba šaltà / tòki.kaškòki // graĩba.jis.ma(t).tuoz.bātus // tie.bātai.mat.pakila // tas.vañduó.pakēle.tuoz.bātus // [...] i.prisigēre.tie.bātai* (Žg). Kartais ir pavieniuose sakiniuose pastebimas perteklinis įvardžio *tas* vartojimas, dažniausiai apibendrinant pasakojimą, bet tokia raiška kur kas retesnė, plg. *i.teip.ta.ži.dé.lka.ižgé.lbē.je.ta.gi.ví.be*. (Žg).

Iš morfosintaksinių reiškinių Žagarės šnektoje apžvalgos matyti, kad jie būdingi daiktavardžio (ar jį pavaduojančio įvardžio) ir veiksmažodžio gramatinėms kategorijoms ir turi atitikmenis latvių kalboje¹¹.

Sintaksiniai reiškiniai. Respondentų pasakojimuose savita (tarminė) subjekcinė, objektinė, laiko ir vietos, būdo ar priežasties raiška. Žagarės šnektoje veikėjas, pagrindinė sakinio dalis, reiškiami įvairiai: subjektas tradiciškai įvardijamas daiktavardžio ar jį pavaduojančio įvardžio (kartais įvardžių samplaikos) vardninko linksniu, plg.: *i.vakarē.lei / i.šis / i.tas* [būdavo] (Žg); *mēs.viši.pamečui.ēsam* (Žvlg); *a.krikšti.nas / a.kas / prikēbdava.žá.sú.* (Žg). Subjektiniai santykiai žagariškių gali būti nusakomi naudininku: *dàbà.giržū / vi(š).šauk / kiēk.už.rú.ņkelus.nēra.gā.ve.pìinigú / nu.iš.kuř.ta.m.žmō.gui.rei(g).gi.vé.nĩ?* (Žg); *dà.bà.dvi.bakštĩsis / ni.tá.i.būs.kō.dĩrpf / ni.tá.i* (Žr). Jono Jablonskio išskirtasis veiksnys nebuvelis taip pat vartojamas Žagarės šnektoje, plg.: *nēra.ká.m.ateĩ* [nėra kas ateina] (Žg). Subjektiniai santykiai gali būti reiškiama prielinksnio *par* ir daiktavardžio akuzatyvo junginiu [*par.kùniga / par.vískupa / par.dvasiškūs.atlé.izdava*] [nuodėmes] (Žg).

¹⁰ Laužtiniuose skliaustuose pateikiami transponuoti pavyzdžiai tik tada, kai sakinio struktūra ar reikšmė nėra aiškios.

¹¹ Apie panašius kalbinės raiškos atvejus latvių kalboje žr. LVS 1989; Beitīņa 2009.

Žagarės šnekoje antrininkų sakinio dalių raiška taip pat gana savita: ne tik linksniais, bet ir prielinksninėmis ir žodžių junginių konstrukcijomis. Objektiniams santykiams nusakyti žagariškių vartojama veiksmažodžio (*ne*)buvo ir įvardžio *kas* vardininko konstrukcija su *esamojo laiko veiksmažodžio 3 asmeniu*, plg.: *jòkù. mašinu. nebùva kàs nùkerp* [avi] (Žg); *bù-dava kàs jeu nùvel* [veilokus] (Žg); *o_dauġġæu té.n bù-dava kàs vėž i. *žagã-re su kànù* [pieną] (Žvlg)¹². Objektas gali būti reiškiamas daiktavardžio ar įvardžio datyvu, kai pasakotojas akcentuoja objektą, plg.: *já.m* [dampiui] / *màtai* / *vañduó bù-dava vùduj* (Vrš); *taz_dĩ.ržas visàs taz_dàli(s) sùgdava tá.m kulėjui* [kuliama jai mašinai] (Vrš); *vísñu. sú.ŋka kvã-pa. pé.rmuš // nęra kvã-pa samagònu / jà* (Vrš); *ta_žmò-na já.m bùva ligò-ninę* (Žg); *jé.i* [Umiastauskaitei] *kù-nz daĩluz / grãžus_teip / tik_ka_prižũve.s* (Žg). Žagariškiai plačiai vartoja daiktavardžio naudininką¹³. Šnekoje labai dažna posesyvo raiška *bùti* su vardažodžio datyvu, pvz.: *màna tėvu(i) jeu bùva trīs vaĩkai / màmà išėje už nãšle* (Žg); *va_*zàlogiėnei màmà nãšlė. bùva / kėturi giktã-ra(i) jėj bùva žė-mez / dù vá.ĩkai* (Žr); *màna tėvui bùva šėše(s) sėseri.s // jĩ trĩz bròlei* (Vrš); *vĩruj bùva sàva žė-me* (Žvlg). Posesyvinėse konstrukcijose dažniau vartojamas asmeninių įvardžių *anas*, *aš*, *jis*, *ji*, *mes* datyvas, pvz.: *aná.m bùva dvi-dešimd gektã-ru. žė-mes* (Žvlg); *tas_kambarėliš cė má.n í.rà / aplink_stã-la. apeĩt mažutis / i_viskas* (Žg); *má.n bùva dù sú.nai* (Žg); *má.n ta_viena lovĩ-te bùva / aš niėka neturėjieu* (Žg); *dauġġæu má.n tie senėlei išmire* (Žg); *má.(n) nebebùva kuř dėt* [atviručių] (Žg); *má.n tėtà *šupĩluose / gruzdiėču. parã-pijoj* (Žg); *má.n jæu nebùva iš_kõ* [mokytis] / *má.n tẽvėlei nekaĩb gi.vėna* (Žg); *má.n tik_viena* [dukra] (Žvlg); *šeimĩ-nas má.n màžai bùva / va_tã_va vėna dũktė.* (Žvlg); *oi_kiek já.m dvàrù. bùva* (Žg); *já.m baĩsaz gėrz bù-dava // dainuodava jàtau jàtau!* (Žg); *vaĩkù jé.m bùva daũk* (Žvlg); *mùm ař žė-mes ĩr / ketuřó-lika giktã-ru.* (Žvlg); *pririždavom vá.ntu. / mùm ař bùva pĩrtis* (Žg); *bùva mùm tok(s) sklã-ps i. žė-me. užmũ-ri.cs* (Žg); *bù-dava dvi sėnes* [avys] / *i_kòkiė šėši gėřũkai / jauniķlũkai // tĩek mùm tũ* [avių] *bùva* (Vrš); *mùm irà tiktai dù giktã-rai žė-mes* (Vrš). Klausiamasis-santykinis įvardis *kas* ir atskiriamasis *kitas* posesyviniuose junginiuose retesni, plg.: *nebùva gãlima par_mũ.ĩtine. išnėšt // bù-dava kã-sos kã.m / ta(i)_išvi.nò-dava / pažũ.rėdava ka_kã nebùt i.sukta* (Žg); *kã.m dauġėu to.(ž) žė-mes ĩr / imėdava / samdĩ-dava tuo(ž) žmõ-nes* (Žvlg); *gã.l i_bùva kã.m dauġġæu to(š) šėimò.s* (Žg); *o_tai_kitã.i* [dukrai] *vã.ĩkù. bùva* (Žg). Objektine reikšme vartojamas vardažodžio naudininkas pavyzdžiuose: *pàti kaltà gi.vėnimui // galėjieu ir_apsivėsti* [pati kalta dėl gyvenimo. Galėjau ir apsigėsti] (Žg); *ta(i)_iej_má(n) nàmiė irà ar_mò-tina / ar_tėps / tai_mán ir_tĩems reĩk* [pavalgyti] [tai jei mano namuose yra ar

¹² Šis sintaksinis reiškinys priskiriamas tik tarmėms, plačiau žr. LKG III 168.

¹³ Apie panašius raiškos atvejus latvių kalboje žr. LVS 1989; Beitiņa 2009.

motina, ar tėvas, tai man ir tiems reik [pavalgyti] (Žg); *kūbilui skíle išlenkta* [kubilo skylė išlenkta] (Žg); *antró. pùsę. jé.m bùva da_sodí_bos* [antroje pusėje jo buvo dar sodybos] (Žvlg); *vienái moteriškei bùva vírs mîre.s* [vienos moteriškės buvo vyras miręs] (Žvlg); *tai_je.ì_apsúkui fró.bó.z bú_dava taz_daržēlis* [tai apsukui jos trobos būdavo tas darželis] (Žvlg). Vardažodžio galininkas ir galininkas su prielinksniais žagariškių taip pat vartojamas objekto raiškai. Daiktavardžio akuzatyvu nusakomas kartotinis veiksmas, susijęs ir su kiekiu sema, plg.: *ví_rai vá.n_deni. prinēždava* [vyrai vandens prinešdavo] (Žg); *tētē vísadà pasidarí_dav(a) ā.lu. / verši. nusipirgdava *jóniški. nuo_turgaus* [tete visada pasidarydavo alaus, veršį nusipirgdavo Jonišky nuo turgaus] (Žg). Tas pats linksnis išlaikomas ir tada, kai vardažodžiu reiškiamą ypatybę, pvz., *anc stipru.* [alų] *teip nedarí_dava / ka_teip nusigē.rtu.* [ans stiprų [alų] taip nedarydavo, ka taip nusigertų] (Žg)¹⁴.

Objektinius santykius žymi ir prielinksnio *par* su daiktavardžio akuzatyvu konstrukcija [*dúosu su_tuo_mėkstiñu par_àkis / par_gá.lva.* (Žg); *teip ir_ējie par_pasá.uli. / kur_kampēli. gāva* (Žvlg)]. Net palyginimui nusakyti tinka *par* su daiktavardžio galininku, plg. *ú.kini.gz dí.rba ar / dīks nestovējie / nebùva par_pōna.* [ūkinykas dirbo taip pat, laisvas nebuvo, nebuvo ponu] (Žg). Ši konstrukcija galima ir veiksmo krypčiai nurodyti, plg. *à.nà acikēle / par_dūrīs / ir_às iš_pàskó.s* (Žg). *Par* tinka pavaduoti galininkiniams junginiams su prielinksniais *nuo*, iš arba įnagininkui [*par_dá.rba. / pa(r)_rú.pesti. vísì tie negerūmai* [iš / nuo darbo, iš / nuo rūpesčio visi tie negerumai] (Žg); *às *lā_tviioj ir_bañda. gañxū / ir_par_bé.rna. tarnavaū* [aš Latvijoje ir bandą ganiau, ir bernu tarnavau] (Dkš). Konstrukcija *po* su daiktavardžio galininku taip pat žymi objektą [*nu_màtai / tētùks vīens išēidaava i_dá.rba / a_màmà su_tais_vaikaīs rú.pi.davos po_nàmùs*]. Prielinksnis *pro* su daiktavardžio galininku atitiktų prielinksnio *apie* reikšmę, plg. *ničk(a) aš_jù.m negālù papā_sakoî pro_jeuní.ma. // nàmuosē stó_ou / nu_kā_gālù pasakí_î?* [nieko aš jums negaliu papasakoti apie jaunimą. Namuose esu, nu ką galiu pasakyti?] (Žg). Žagariškiai įvairiomis reikšmėmis vartoja panevėžiškiam būdingą konstrukciją *su + įnagininkas*. Tradiciškai šia konstrukcija nurodoma veiksmo atlikimo priemonė, įrankis, pvz.: *su_karazí.ŋka gá.udi.davau* [žuvis] (Vrš); *su_dalģeis pjé.un* (Žg); *tai_vien(s) su_peilù pradró_š / žu.rēs / a_ne iš_mēžē padí.rpta / kità su_dan̄tiñ kãzdava / tai_tadà padā_re uždara. kařsta.* [kalbama apie Barbaros Umiastauskaitės palaikus] (Žg); *su_rañkom víska. dí.rbdavom* (Žg); *keulēs ten_šē.rdava su_pēlais* (Žg). Kitais atvejais minėta konstrukcija nusakomi tokie objektiniai santykiai, kurie turi papildomų paskirties ar priežasties reikšminių atspalvių, plg.: *vísùs pā_snikus turēdav(a) atlaiki_î su_silkē* (Žr); *jà / su_svi.rče* [šuliniai būdavo] (Žg); *gāl_pavá.iši.î su_kavà? / gá.î nevá.lģuses?* (Žg); *ké.lz bùva išmatúocs / i_su_žvíru turējē žvi.rúoî* (Žvlg); *kú.rē.ndavom su_má.lkom* (Žvlg);

¹⁴ Reiškinyas yra tirtas ir aprašytas, plačiau žr. Švambarytė 1996; Vasiliauskienė 2008.

iš *kapeĩku. gi.vẽnom / su_kapeĩkom vaĩnĩjom* [apie pinigų vertę] (Žr); *visàdà su_suvimũ usi-ẽmus / nebũva ne_nó ro / ne_laĩko* [į vakaruškas eiti] (Žg).

Vietos raiška Žagarės šnektoje turi savitų raiškos formų. Antai žodžio *laukas* kilmininko su prielinksniu *ant* konstrukcija vartojama visai kita – vienkiesnio (viensėdžio) – reikšme, pvz., *ant_laũkũ*. [gyvendamas vienkiesnyje] *galẽtum jĩem* [žydams] *i.taisĩf a_virtuũuke. / a_kã* (Vrš). Lokacija žagariškių žymima ir *kilmininko* su prielinksniais *pri* arba *tarp* konstrukcija [jũs jẽ.unas mergiẽkas / jeĩgu apsiuẽšte / *pri_tẽ.vũ. negi.vẽ.ĩkiĩf / àckirai gi.vẽ.ĩkiĩf* (Žg); *i_mẽs tarb_žmò.nũ gi.vẽnam / i_patẽ.ĩkinti / i_vĩskas* (Žvlg)]. Kur kas dažniau vieta žymima galininku su prielinksniais *ĩ, pas*. Prielinksnine konstrukcija *ĩ* su vardažodžio *galininku* nusakoma vieta turi ir papildomų semantinių krypties požymių, plg.: *jõ [brolio] ne_uškabĩna / ni_i.*sĩbira. vẽže / ni_i_kalẽjĩma. kiša / niẽka* (Žg); *bũva mũm tok(s)_sklãps i_žẽme. užmũri.cs* [buvo mum toks skleps žemėje užmũtyts] (Žg); *sẽda i_á.rĩli. / i_nuvažãva* [sėdo ant arklio ir nuvažiavo] (Žvlg)]. Apytikrė vieta žymima *pas* su daiktavardžio *galininku*, pvz.: *krĩžkelẽj / pa(s)_sãva kiẽma. kai_stovẽdavom / tai_nuo_bažniẽces atróda tòkiẽ / kai_baĩga(ž) žmònũ. / daugĩbe suvažũodava iš_vũsuĩ i_tuos_*jũ.ódeĩkũs* (Žvlg); *pas_tĩ.lta. tẽ vá.lge* (Žvlg)]. Vietą žagariškiai nusako ir rečiau vartojama senesne prielinksnine konstrukcija *sulig + ĩnagininkas*, pvz.: *ta_*liẽlupe / kraĩtũ. nebũ.va / tai_ĩsilĩedava // jau_vãkarẽ / sũlig_pãmataĩs* (Vrš). Vieta nusakoma ir tradiciniu vietininku, pvz., *nãmuosẽ stóũu / nu_kã_gãũ pasakiĩ?* (Žg). A. Kaikarytė yra rašiusi, kad „iliatyvą, kaip ir bk, paprastai atstoja prielinksninė konstrukcija *ĩ + galininkas*. Tik pastebėtina, kad Jonišchio šnektoje kalbamąja konstrukcija kartais reiškiamas ir inesyvas“ (Kaikarytė 2010: 27). Ir žagariškiai minėtą junginį vartoja panašiai, pvz.: *i_daĩžĩne. slẽpẽs* [daržinėje slẽpẽs] (Vtč); *o_i_vĩduri. stóũ tas_mašĩns pãcs_jau* [o viduryje stov tas mašins pats jau] (Vrš); *i_pĩena. užmĩ.ĩki.davom / pridẽdavom sviẽsta / tauĩkũ*. [piene užminkydavom, pridėdavom sviesto, taukũ] (Žg).

Laikas, laiko atkarpa ar tam tikras laikotarpis žagariškių reiškiami prielinksninėmis konstrukcijomis. Paprastai tarmėse laiko trukmė nusakoma prielinksnio *ligi* ir vardažodžio *kilmininko* linksnio konstrukcija [*jeĩgu lé.izdava / tai_tĩk ligi_sã.ulẽ.s laidõs* [gegužinėje pabũti] (Dkš); *sekmã.dieni. šókei bú.dava ligi_kẽtuĩũ. rĩta* (Vrš)]. Sutrumpinta prielinksninės konstrukcijos *lik* su skaitvardžiu ar daiktavardžiu veiksmo vyksmo ribai nusakyti yra pastiprinama dalelyte *pat*, plg.: *šókei bú.dava lik_pãt dvĩliktai vãlandai / dvĩlikta. jeũ_prasĩ.ded gavẽne* (Žg). Laiko trukmė gali būti nusakoma ir prielinksniu *par* su skaitvardžio ir daiktavardžio *kilmininku* arba *galininku*, plg.: *mãna vĩrz bũva daũk sãnẽsnĩs / par_sẽšólika beveĩk mẽtu*. (Žg); *išlá.izdava* [ũkininkas] *par_dvi savã.ites / ateĩdavau i_*žãgã.re*. [pas tėvus] (Žg). Laikui nurodyti vartojama ir prielinksnio *po* su ĩnagininku konstrukcija, pvz., **liẽtuvã kat_susĩtvẽre po_kãrũ / lãbai bló.gãĩ bú.va //*

ú·kiniņkai nebesaĩde / dá.rba nebebùva // ka_nó-ret / eĩkit pas_ú·kiniņkus uš_pa-vá.ĩgi.ma. (Žg).

Tam tikram laikmečiui įvardyti populiarai prielinksnio *pri* su daiktavardžio *kilmininku* konstrukcija, pvz.: *stó.gùz deĩge pri_rùsa / ir_piēvas pjé.udava* (Žg); *kàdà tàz bùva ? / nu_pri_rùsu.* (Vrš). Tam tikras gyvenimo tarpsnis atsispindi ir sakinyje *pri_ví-ra bùva višì kambareĩ àckirai / o_dàbà viškaš kaip_i_ne_sàva // sàva nàmuosè gi.venù / kaip_i_ne_sàva* [vyruai gyvam esant buvo visi kambariai atskirai, o daba viskas kaip i ne savo. Savo namuose gyvenu, kaip i ne savo] (Žg).

Žagarės šnektoje lyginamojo laiko atskaita žymima prielinksnio *pagal* ir daiktavardžio *galininku*, pvz., *pagal_màna vaikiš-te. / dídeli(s) ski.rtums* (Žg).

Būdo aplinkybei reikšti pasirenkamas daiktavardžių įnagininkas, pvz., *nebe-galėje jòs* [Umiastauskaitės] *laiki-ĩ àdarù gràbù* (Žg). Žagariškiai dar pavartoja senąją prielinksnio *valug* su daiktavardžio *kilmininku* konstrukciją, plg.: *anú-kai_ĩieu vàlug màmàs* [anūkai jau pagal mamą, kaip mama elgiasi, taip ir vaikai] (Žg). Būdo raiškai taip pat vartojama įnagininko su prielinksniu *su* konstrukcija, plg.: *dàbař kad_ir_tòkos pò-nòs / su_làbdarà apsiré.ĩgi* (Žg); *má.n su_ší.ržė / bijó-davau sá.ules* (Žg).

Tikslą žagariškiai nusako daiktavardžio *kilmininku* su prielinksniu *dėl*, pvz., *lā-pu. de.ĩ_pā.rša pasiskí.ĩt* [reikėdavo] (Žvlg).

Atributiniai santykiai, tikėtina, yra veikiami latvių kalbos, nes jų raiškai vartojami ne tik vardininko, kilmininko, bet dažniausiai naudininko linksniai¹⁵. Nusakydami ypatybę žagariškiai renkasi tokią žodžių tvarką, kad atributas, paprastai būdvardžio vardininkas, būtų vartojamas prepoziciškai, plg.: *ví-rs màna á.ukšcs / dí.deliž bùva* (Žg); *didele ver-tė* [piningų buvo] (Žg). Tais atvejais, kai reikia paryškinti objektą, atributas vartojamas postpoziciškai [*aulĩnei bā-tai gèrì / šeši_rùblēi* (Žg)]. Ypatybei nusakyti vartojamas įnagininkas su prielinksniu *su*, pvz.: *su_ló-va tas_ká.lns* [su įduba] (Žg); *kàdà senó-joj *žagā-rēj dē-ge bažnī.če / ti_sā-ka / jā atrā-da po_klėvais su_karštù* (Žg).

Dažniausiai atributinius santykius žagariškiai nusako įvardžio naudininku, plg.: *ví-rs má.n bùva par_dvi.dešimt mė-tu. vi.rėsnis už_mànè* [mano vyras buvo dvidešimt metų vyresnis už mane] (Žvlg); *mú.m bùva tòkié krū-mai / kol_melerā-cijē nebùva pra-ėjus* [mūsų buvo krūmai, kol melioracija nebuvo praėjus] (Žg); *vā.ĩka. kriķštĩje / i_žmō-na jém bùva nekriķšti.ta* [vaiką krikštijo, ir žmona jo buvo nekrikštyta] (Žvlg); *má.ĩ màžì vá.ĩkai* [mano maži vaikai] (Žg); *tas_ví-rs jėj mìrē* [tas vyras jos mirė] (Žg); *viená.i sēserei dù beĩnai / bró-lui / bé.rns / kitá.i sēserei dù beĩnai / o_àš teip tu._mergú. nenorėjēu* [vienos sesers du bernai, brolio – bernas, kitos sesers – du bernai, o aš teip tų mergų norėjau] (Žvlg); *o_tam_kùbilui*

¹⁵ Plačiau žr. LVG 2013: 351.

bùva kæurà àpačè [o to kubilo buvo kiaura apačia] (Žvlg); **bé.rtulis tètei bùva là-bai gērz draūks* [Bertulis buvo tetės geras draugas] (Žvlg).

Šifruojant Žagarės šnektos tekstus kreipinių daug nerasta. Pastebėtas tik vartojamas maloninis žodis *pupyt* [*pupít / užlí-gina ví.ska* [apie melioraciją] (Žg)] ir pertaras *bral* ‘brolis’, pvz., *nu_ti_kuř tū / brā-l̃* (Žg); *mĩšf / brā-l̃ / reĩk i_sveikā-tos / jà* (Vrš).

Žagarės šnektos viendarūšės sakinio dalys sujungiamos jungtukais *a* (ar), *ni* (nei), pvz.: *α_ni_toku_karō-lu. nebùva iš_ō_pĩrtiř / ni_tokū. aũskarū.* (Žg); *às / šā-ka / èsù nařlá.ite // nei_má.n tē-va / nei_mó-tinas nē-ra* (Žg). Žagariškiai viendarūšės sakinio dalis vartoja apibendrinimui papildyti, pvz.: *kā / tà* [samdinio alga] *didele // bú-dava i_jevū. / i_drabūže* (Žg); [rinkdavo] *rudúokes / píenes / baraví.kus / kàtràs jeu_žĩ.nomas* (Žg); *laũkùs nuo_řakalū. sá.ugoje // řakalai / jū(ž) žĩnot / nei_vĩlkai / nei_řunĩ.s* (Žg). Kartais viendarūšėmis sakinio dalimis išryškkinamas veiksmo pobūdis [*žũde juos* [sukilėlius] *i_sũmete / i_pàdege ta_dařžine.* (Žg)]. Viendarūšės sakinio dalis, sujungtas jungtuku *i(r)*, respondentai renkasi tęstiniam veiksmui nusakyti, plg.: *gèri ir_nóri / gèri ir_nóri / jà* [apie gerą alų] (Vrš).

Žagariškiai dažnai vartoja priduriamąsias konstrukcijas *ir gan(a)*, *ir viskas*. Pridūrimu apibendrinama (nusakoma būseną, veiksmo pobūdis ir pan.), pvz.: *gāvai par_sprá.nda. / i_vĩskas* (Žg); *nenorėk / niēka iš_kařta / ni_nā-ma nepastātĩs(i) iš_kařta / par_laĩka reĩk / i_gànà* [apie atkurtosios Nepriklausomos Lietuvos kūrimąsi] (Žg); *tas_kambarėliř čè má.n ĩ.rà / aplink_řtā-la. apeĩt mažũtis / i_vĩskas* (Žg); *atró-da / ka_añc miėgt / i_gànà* (Žg); *pā-skui bañda. vá.ikřtai / i_gaň* (Žg)¹⁶. Įrašuose yra konstrukcija *ar kas* (*ar kq*, *ar kokius*), kurią galėtume manyti esant retorinio klausimo su nutylėjimu ar pridūrimo pobūdį žyminčią formą, pvz.: *tik_lá.ugdāvau / ka_tètè atvažũotu. apsilanķĩt / ar_kā* (Žvlg); *α_sèñæu teĩ(b) bùva / ka_mó-tina. řkřæũstu. / α_kā* (Žvlg); *ar_às eĩřu kuř kòks nó-rint apsilė.idė.lis / a_kā* [pas apsileidusį ūkininką netarnaudavo] (Žg); *dā.řžũs α_kòkũs ravėje* (Žg); *galėje māmà p(a)-á.iřkinĩt / a_kā_nebũt* (Žg).

Žagarės šnektose be bendrabaltiškų ypatybių, kaip pažymi A. Kaikarytė, esama ir tarmių kontaktų sintaksinės raiškos ypatybių (Kaikarytė 2015: 171).

Pastebėta, kad tarminiuose įrašuose kur kas dažniau vartojami sudėtiniai prijungiamieji sakiniai nei sujungiamieji. Sudėtiniai sujungiamieji sakiniai paprastai sujungiami sujungiamaisiais jungtukais *a(r)*, *i(r)*, plg. *tĩgĩ išėĩdavai i_laũka. / α_jāvai piė.ũnamĩ / α_rũgeĩ riřamĩ / tĩgĩ bé.rns pjó-ve rūgũs / mergà riřa iš_paskōs*

¹⁶ Šis reiškinys dažnas ir Mato Slančiausko, ir jo pagalbininkų daugiau kaip prieš 170 metų užrašytoje tautosakoje, Mariaus Katiliškio raštuose (XX a.); Juozo Galkaus (XXI a.) prisiminimuose, plačiau žr. Švambarytė 2015: 243; 2017a: 155–171; Galkus 2018: 40.

(Žg); *i_lé.ide spaĩges rĩ.ĩĩĩ / ni_niėgz draũde / ni_niėgz gairĩoje* (Žvlg); *griĩdas iĩ-daiĩtas / i_lėnumas iĩklėcs* (Žg).

Sudėtinis prijungiamuosius sakinius žagariškiai linkę sujungti prijungiamaisiais žodžiais *ka(d)*, *kada*, *kas*, *kiek*, *koks*, *kur*. Veiksniu šalutiniai sakiniai prijungiami *kad*, *kas* [*kaz_gėre / tās_i_geĩs / kas_vėge / tās_i_vėks / teĩp_i_dābā* (Žvlg); *nesvā.ŗbū / ka_mā.n toj_kūteĩ gi.vulū. nėbė* (Žg)]. Papildinio šalutiniai sakiniai be *ka(d)*, *kas* prijungiami ir prijungiamaisiais žodžiais *kiek*, *koks*, pvz.: *nu_ka_nėri / ka_būtu. stĩprūs ālūs / nu_tai_jė negė.rk // nepraiĩm(k) kėki. pūse mētu. // nu_tai_tādā iĩgėrsi pėra. stikliĩnu. / tai_buz_gānā* (Vrš); *ĩũr / ka_jeu_tie_mĩ.ltai ĩr suskilinėĩi / sāka / dūona_rũkst* (Vrš); *nusisamdĩk / kās_tā.u žāsĩz gāna* (Žvlg); *vĩska. / kaz_būva dí.rbama / tā_turėĩei dí.rpĩ* (Žg); *kāz būva / tō_nelĩka / rėdos / i_niėka nėbereĩk* (Žg); *jeĩgu_nėri an_saldaiĩnu. švaiĩtĩ / tai_vėlnei žĩna / kiėk_jũ [pinigũ] gālĩ turėĩ* (Žg); *kai_vĩenaz gi.vėnĩ / tai- - / žĩnot / kėkũ. dābaĩ keutũ. ĩrā* (Žg). *Ka(d)*, *kas* jungia šalutinį pažyminio sakinį [*suĩkũ būva rās(t) tėki ā.rkĩ. / kās kainũotu. šĩ.mta rūblũ.* (Žg); *nė_tĩkra. gaspadėrėus / kas_tĩkraĩ suprāstu. ta_gi.vėnima.* [apie Lietuvos valdžią] (Žg); *ta_*liėtuwā ĩ.rā tėki nelaimĩ.nga / ka_jā_vĩsĩ mĩ.nda ir_mĩ.nda / plėš ir_plėš / āle jĩĩ leĩd iš_po_žėmes / kaip_taz_dā.igz* (Žg); *kėki_mėtina, / tėki_i_vaiĩkai* (Žg)]. Prijungiamaisiais *ka(d)*, *kada*, *kur* žagariškiai sudaro laiko, vietos, priežasties, sąlygos aplinkybių sakinius, pvz.: *kādā_lā.ĩks - nubėksi / kādā_nė_lā.ĩks - nenubėksi* [grybauti] (Žg); *rũkštu. sũri. sũžo_vinaĩ / pjė.uni / i_trũp // gĩrė.uĩ žiėma. / kādā_māžai píena bėra* (Žg); *tól_mĩ.ĩka su_kulėkais / ka_čė_prākaicz bėg par_kā.kta.* (Vrš); *jĩs_tėn važũoj / kur_pėrk / kur_nėra parduotũu.* (Vrš); *ka_pĩninga dũodi* [daktarams] / *tai_vaiĩstũs ĩsrāsa* (Žg); *tie_turĩtai nerė.ĩšk niėka / jeĩgu próta nė_galvė. // sāka / kās iš_tāva gražu_mėle / jei_nėturĩ razumėle* (Žvlg).

Iš Žagarės šnektos įrašų matyti, kad respondentai vartoja ir sudėtinis sujungiamuosius, ir įvairių rūšių prijungiamuosius sakinius, bet diskurse vyrauja prijungiamieji papildinio sakiniai.

Frazeologija. Kiekviena šnektą turi savitą ekspresinę raišką. Tiesa, dalis ekspresyviųjų reiškinių yra bendri ir plačiau vartojami lietuvių kalboje. Vieni iš tokių – tradiciniai frazeologizmai, patekę į specializuotus žodynus. Žagariškiai taip pat vartoja visuotinai žinomus tradicinius frazeologizmus, pvz.: *kaĩp nuo_žāsĩes vaĩduė* ‘apie nekreipiantį dėmesio’ (Žg) [plg. kaip vanduo nuo žąsies ‘apie nekreipiantį dėmesio’ FŽ 2001: 789]; *māna tėtė būva be_vĩena gāla skũpus* ‘labai, nepaprastai’ (Žvlg) [plg. be vieno galo ‘2. labai, nepaprastai’ FŽ 2001: 181]; *jĩs be_mė.ĩlės ėme / i_nėbūva tos_mė.ĩles gi.vėnime / teĩp_i_gi.vėna kaip_šũva su_kātė* ‘apie nesutariančius’ (Žvlg) [kaip šuo su kate ‘apie nesutariančius’ FŽ 2001: 733]; *po_šĩmcs vėlĩnũ. / ni_šėip / ni_teĩp ĩšėĩn* ‘nepatogu, nesmagu’ (Vrš) [nei šiaip, nei taip ‘4. nepatogu, nesmagu’ FŽ 2001: 665]; *bā.ĩsei būva grāžĩ / be_vĩena gāla* ‘labai’ (Žvlg) [plg. be vieno galo ‘2. labai, nepaprastai’ FŽ 2001: 181]; *gāl*

neŗvai kokiŗsŗšimete? ‘susinervino’ (Źg) [plg. *nervos susikŗlŗ* ‘susinervino’ FŹ 2001: 451].

Kai kurie frazeologizmai Źagarieŗiŗ vartojami savita reikŗme ar yra papildyti tarminiais ŹodŹiais, plg.: *pulti virŗuj* ‘bartis, koneveikti’ [*niŗka nŗgalŗ paŗakiŗ ni_ant_vŗ.ŗkŗ. / tuŗjeŗs mŗ.ŗti puol virŗuj* (Źg), plg. *virŗum pulti* ‘grasinti’ FŹ 2001: 842]; *kalti į galvŗ* ‘aiŗkinti, mokyti’ [*ta_mŗki.toje įe.m ga.ŗ kŗ.ŗ i. gŗ.lva. / jŗs iŗŗŗe(s) sŗva vŗ.ŗ dŗra* (Źg), plg. *į galvŗ įkalti* ‘išmokyti’ FŹ 2001: 201]; *sve-tima ranka Źarijas maiŗyti* ‘apie neatidŗ svetimŗ Źmogŗ, jo nekokybiŗkŗ darbŗ’ [*svŗtima raŗkŗ tig_ŗarijo(m) maiŗiŗ* (Źg), plg. *ŗarijas Źarstyti* svetimais nagais ‘nemalonŗ ar pavojingŗ darbŗ pavesti kitiems’ FŹ 2001: 857]; *ant kaklo kr(i)au-tis* ‘praŗytis kartu gyventi’ [*nenŗŗu da. vŗ.ŗkamŗ aŗ_kŗ-kŗa kŗŗ.ŗ.ŗtis* (Źg); *ant kaklo uŗsikarti* ‘bŗti iŗlaikomam’ FŹ 2001: 257]; *gera valia* ‘apie sutinkantŗ kŗ daryti’ [*įŗŗŗu jŗs eŗn gŗrŗ vŗ.ŗ / tai_gŗrŗ / o_ŗei_nŗ / aŗ nŗtuŗũ tŗ.ŗses* [apie Vaitiekŗno iŗkeldinimŗ iŗ gyvenamosios vietos] (Źvlg), iŗ geros valios ‘be prieŗzasties, savaimŗ’ FŹ 2001: 785]; *nuo vien vietos* ‘apie keikimŗsi’ [*nu_vŗen viŗtos jŗs nepŗŗnek ni_vŗena normŗlau(ŗ) Źŗŗŗe / nu_ŗ_kŗs jŗ iŗŗ.ukŗ.z dŗbŗ* (Źg); *nuo vietos* ‘2. iŗtisai, vienas po kito’ FŹ 2001: 836].

Frazeologizmŗ su *aŗara, karas, uodega, maiŗas, plaukas, pyragas, ugnis* yra *Frazeologijos Źodyne*, bet tokiŗ, kurie vartojami Źagarieŗiŗ, Źodynas nefiksuoja, todŗl jie gali sudaryti tarpinŗ grupŗ tarp frazeologizmŗ ir stabiliŗjŗ jungi-niŗ, plg.: *grynos aŗaros* ‘sakoma apie nenorintŗ tarnauti’ [*ka_reikŗdava tarnŗ.ŗ / tai_gŗŗnas aŗaras* (Źvlg)]; *su durniais karŗ kelti* ‘peŗtis, ginŗytis’ [*o_aŗ / su_duŗneis / tai_neŗŗu kŗra kŗ.ŗ* (Źvlg)]; *uŗ uodegos iŗmesti* ‘iŗvaryti iŗ namŗ’ [*dŗbŗ maŗn gŗ.ŗ uŗ_uo.dego.s iŗŗ ir iŗmŗŗ* (Źg)]; *iŗ menko nieko* [prasisgyventi] ‘sakoma apie darbŗtŗ’ [*aŗ iŗ_meŗŗka niŗka* [prasisgyvenau] / *nŗdegem po_kŗra / iŗŗŗiom / niŗka nebeturŗŗiom // i_padŗŗe *diŗvas // i_turŗŗieu vŗsko // i_dŗbŗ netrŗkstu niŗka* (Źg)]; *kaip maiŗŗ prarijus* ‘apie silpnŗ, nesveikuojantrŗ’ [*aŗ nuo_uŗgimŗna pŗse. mŗtu. bŗvŗu teŗp / kai_maiŗa. prarijus* (Źvlg)]; *pyragams dideliems, maŗiems ne-bŗti* ‘apie gyvenimŗ prieŗkario ir pokario metais’ [*pi.rŗgai dideli / mŗŗi nebŗva / cŗ / mŗtai / tas_kŗra(s) sunarvŗva / cŗ_vŗska.* (Źg)]; *nei vienam Źilam plaukui ne-kuŗtŗti* ‘negalvoti, nenumanyti’ [*ni_vŗen(ŗ) Źŗls plŗ.ŗks nekuŗtŗŗe / ka_ten_*anŗkŗŗ-ŗei bŗs / ka_pamatŗŗsu / tŗ.(n) nuvaŗŗoŗu* (Źvlg)]; *vienos ugnys* ‘gaisras’ [*gŗvŗom iŗbŗkŗ ta_vŗkŗra. / ta_vŗsas kŗ.imz dŗge / vienas ũ.gni.s* (Źg)]; *uŗraukti kaip į maiŗŗ* ‘drausti, neleisti’ [*galŗŗŗe laŗŗŗei vaŗŗoŗ i. *ŗŗga. // i_lŗŗŗu. cŗ_pŗ.lna bŗva // dŗbŗ_tik uŗrauke kaip_ŗ_maiŗa.* (Źg)]¹⁷.

¹⁷ Tai, kad kalba yra bendruomenŗs kŗrybiniŗ galiŗ iŗraiŗka, Juozas Galkus raŗo: ‘Kaimas turŗjo ir savitŗ ŹodŹiŗ, kuriŗ neteko niekur kitur girdŗti [...]. Źnekŗdami naudodavome tik mŗŗ regionui savitus frazeologizmus’. Plaŗiau Źr. Galkus 2018: 39–40.

Iš paminėtų tradicinių frazeologizmų šešių reikšmė yra tokia, kokią pateikia *Frazeologijos žodynas*, šešių reikšmė skiriasi nuo nurodytos šiame žodyne ir devynių tarminių junginių visai nėra paminėtų *Frazeologijos žodyne*.

Žagarės šnekteje esama nemažai stabilijų žodžių junginių¹⁸. Juos hipotetiškai galėtume skirti dvejopus: individualiuosius, arba būdingus pateikėjo kalbai (jis juos kuria ir pats vartoja), ir bendruosius, arba būdingus šnektos atstovams, ir vartojamus plačiau¹⁹. Individualiesiems priskirtini neretai emociškai nuspalvinti šie stabilieji junginiai: *šiaučius kriaučius* ‘gabus įvairių smulkių darbų darbininkas’ [tètè bùva š̌æũčūs ǩřæũčūs (Žg)]; *tièk to vaiko* ‘sakoma apie mažą’ [ã.vi.s pí.rma nàmó. / àš řégdama iš_pàskó.s / ž̌inai / tíek té.n to_vaǐka (Žg)]; *sriũpt ir pũpt* ‘pagėrus alaus nugriūti’ [tàdà ǰeu_šťiprūs àlūs / š̌řũ.p̌f̌ / i_pó.p̌f̌ (Dkš)]; *nebe tos poros* ‘būti išsiskyrus ir susiėjus gyventi’ [mã.s ã.sam nebe_tõ.s pòrò.s / susi-ė̌ji (Vrš)]; *seni metai* ‘seniai’ [negãlũ pasaǩf̌ / ǰeu_šenì m̌ėtai / třizďešim(d) / daũǧeũ (Žg)]; *širdis stojasi* ‘dūsti’ [*břoŋǩics / š̌i.řďi(s) stó.jes (Žvlg)]; *tokių daiktų* [neži-noti] ‘kalbama apie senesnius laikus, senovę’ [ǰũ.s.ǰeu tòkũ. daiktũ. než̌inot (Žg)].

Bendriesiems stabiliesiems priskirtini šie įvairiose Žagarės šnektos vietose vartojami junginiai: *nė aciũ* ‘sakoma apie nemandagų’ [ňė.ãčũ. nepasã.ke (Dkš)]; *katrą pavasarį* ‘kiekvieną, kas (pavasarij)’ [*daũgavà aĩ baĩsei š̌keĩda // te.n.*ri.gó. daũg pó.tvi.nũ. bú.dava // bùvaũ nuvaž̌ẽ.ves i_sv̌ečūs // ž̌ũ.riňėǰeu tuo(š) š̌lũžūs / bet_ňelabai sũprataũ // o_ťeip_tai kàtra. pavã.sari. tv̌ina (Vrš)]; *katras vienas* ‘kiekvienas’ [šeňæũ kàtràs víens tuřėǰe / bùva ž̌eb̌e.řklai (Žvlg)]; *katras vienas* ‘kiekvienas (sau)’ [gi.v̌ẽnom tai_kàtràs víens / àš lãtviškai nemuǩėǰeu / bet_suprãšf̌ v̌iska. / kã_lãťois kaľb / gaľėǰeǰ (Žg)]; *katrą dieną* ‘kasdien’ [břó.le sú.nūs kàtrã. dǐena. ǧi.rcs i_ǧi.rcs (Žvlg)]; *mã.n negãlim ė.ĩť katrã. dǐena.* (Žg)]; *katrą šeštadienį, sekmadienį* ‘kas, kiekvieną šeštadienį, sekmadienį’ [*lãťvijo. ka_tarnavaũ / tai_ťe.n ǰeu_kàtrã. š̌eštã.dieni. ǩėbdava pi.rã.ga. lãťvei (Žvlg)]; *o_p̌iňingus a_reĩ(k) kàtrã. sekmã.dieni.?* (Žg)]; *Lietuvos laike, Smetonos laikais* ‘pirmosios Lietuvos nepriklausomybės metais’ [*lǐetuvó.s laiǩe bú.dava muĩla / kó.ke tik nořėǰe (Žvlg)]; **smetóna laikaiž bú.dava maš̌ina taľkos* (Žg)]; *č̌e_pã.t_va / pas_kaimǐne. / par_dařza. p̌areĩť / p̌ienine bùva/ ǰæu.*lǐetuvó.s lã.ĩke staťita / i_ťe.n geguž̌ine pas_ta.p̌ienine.* (Žvlg)]; *kolkozo laikais* ‘sovietinės okupacijos metais’ [ǰeu_kulkòza laikai bùva (Žg)]; *savaiťs, karo laike* ‘per savaitę, karą’ [nu_i_ž̌inó.k / savã.ites lã.ĩke jiĩ paǧiǰe (Žvlg)]; *kã.ra lá.ĩǩe / skã.ĩtos / susi.f̌ga / acikartó.je ta_ľigà* (Žvlg)]; *vokiečių laike* ‘vokiečių okupacijos metais’ [pagalvó.k / vó.kečũ. lá.ĩǩe p̌use *ž̌agã.res ateĩdava i._tu(š)_šó.kus (Žvlg)]; *eiti duoną dirbti* ‘uždarbiauti’ [(duonos) padali.ĩ visǐm po_gabalũka. / tai_piřšťiũš č̌uľbdavom // o_mãmà víena eĩdava dúona. dířp̌f̌ (Žg)];

¹⁸ Apie juos plačiau žr. Marcinkevičienė 2010.

¹⁹ Tai autorės pasirinkti terminai, o pati hipotezė reikalinga platesnių tyrimų.

iš latvių imti ‘turėti latvišką akcentą, latviuoti’ [*mēs_jeu / žagariēcei / iš_lāfōu. / lātoiškai imam* (Dkš)].

Stabiliaisiais žodžių junginiais tampa ir linksniai su prielinksniais. Vienas iš jų – *po* + *kilmininkas*, plg. *po alaus* ‘ištekėti’ [[*alus*] *bāčkā(s) sulā.uže / i_būva po_ālaus/ jā.* (Vrš)]. Stabiliais junginiais linkę virsti veiksmažodžio ir daiktavardžio arrieveiksmių ir veiksmažodžių junginiai, pvz.: *kojoms būti* ‘galėti vaikščioti, paeiti’ [*i_miška. važūodavom / ir_āpi.nū. / ir_riēšutū. / kol_jeu_būva kójes* (Žg); *kaip stovi* ‘be nieko (be uogų, užgyvento turto)’ [*i_parēje* [iš miško] *kaip_stóv* (Žg); *išėjom teip / kaip_stóvām* (Žg)].

Žagariškiai plačiai vartoja įvairias įvardžių samplaikas *niekur nieko, kokie norint, ne kaip reikiant* nusakydami negalimą atlikti veiksmą, įvardydami tam tikrą ypatybę, pvz.: *doi māšinas irā i_dabā / ni_susišúf nēgalī / ni_niekur niēka* (Žg); *darbīnei būdava pāprasti / linīnei kōkiē nōrint* (Žg); *tōk(s) su_protēlū nē kaip_reiķent* (Žg). Sintaksine konstrukcija su palyginamuoju žodžiu *kaip* ir veiksmažodžiu *būti* nusakomas buvimo, egzistencijos išskirtinumas [*nebebūva kai(b) bebúf / pali.ka / vienu žóžū / pavoji.nga* (Vrš)]. Įvardžių *kas, niekas* junginiai su *būti* vartojami neapibrėžto įvardžio *kažkas* reikšme [*o_sekmā-diēneis / tai_kēp / tā_kās nebút / tā_kavā* (Žvlg)] arbarieveiksmio *nieko* reikšme [*jeiģu nedī.rpsi / tā_niēks i_nēbūs* (Žg)].

Įvardžio *kas (ko)*,rieveiksmio *kur* samplaikomis su *nonts* ‘nors’, *norint(ais)* atitinka neapibrėžtąjį *kažkas*, pvz.: *rē.ī(k) kā_nórintais susilópi.ī / nebēmataū* (Žg); *gegužinēs jeuni.ms pāti.s rúoždava kur_nórint / grāžei / pri_kóke miškēle* (Žg); *māmā / dúod dabā ko_nóncs vá.ģi.ī* (Žg)²⁰.

Stabiliuoju žodžių junginiu *esti* ir dalelyčių samplaika *dar jau dar* ‘sakoma apie pragyvenimą’, plg.: *mú.m sēnem / mēs peņciēz gá.unam / mú.m dā_ģau_dā* (Žvlg).

Žagarės šnektos įrašuose aptikti 7 individualūs ir 32 bendrieji stabilieji žodžių junginiai.

Tarminiuose įrašuose, ekspresyvesniuose pasakojimuose praspūsta ir vienas kitas keiksmas (*po šimts velnių, tegu perkūnai, mat bala*), pvz.: *po_šimncs velńū. / ni_šeip / ni_teip išeiņ* (Vrš); *tēgū perkūnai jūsu. šó.kūs* (Žg); *māt anā_bālā / āš kai_pāsmertā ēsū / tā_tēgū eiņ pas_māni gi.vē.nti* (Žg).

Palyginimai. Žagarės šnektos įrašuose pastebėta, kad palyginimai dažniausiai sudaromi su palyginamojo *kaip* trumpuoju variantu *kai*²¹. Lyginimo pagrindas dažniausiai būna namų apyvokos daiktai ar keisti daiktai (maišas, kepėbla),

²⁰ Plg. latvių: *kaut kas* ‘kas norint’, *kaut kāds* ‘koks norint’, *kaut kur* ‘kur norint’ (LLŽ 1995: 310). Plačiau žr. LfV 1–2 (1996).

²¹ Rašytojas Marius Katiliškis, *kaip* ir žagariškiai, lyginamąjį kontekstą kompensuoja lyginimo pagrindu ir mikrokontekstu. Plačiau žr. Švambarytė 2017: 132–134.

naminiai paukščiai, gyvuliai (gaidys, karvės pienas), medžiai (liepa), gamtos reiškiniai (bangos), kitų šalių gyventojai (amerikonas), tam tikra būseną (sapnas). Apie menkai prisimenamus dalykus sakoma [*bīški. àsu girdėjes / kai_par_sāpna.* (Žvlg)], o temperatūra matuojama labai netikėtu palyginimu [*lā.ūk / ka_palīktu.* [alus] / *kai_kā.řvę.s pīen(š) šiltūma* (Vrš)]. Respondentai būseną ar būvį nuskaito taip: *i_pragīdau kai_taz_gá.idī.s / pradėjeu blė.uí* (Žg); *dri.psa kai_maīšas* (Dkš). Poetiškai įvardijamas atleidų įspūdis [*križkelej / pa(s)_sava kiēma. kai_stovėdavom / tai_nuo_bažničes atró-da tókié / kai_baįga(ž) žmòñú. / daugībe suvažúodava iš_vìsuř i._tuos_*jù.ódeikūs* (Žvlg)] arba palinkėjimas [**vaitekū-nien / bűz duktė kai_liēpa / aukštà / gràžì.* (Žvlg)]. Apie prabangiai gyvenančius sakoma: *gi.vēna kai_amerikóns* (Žvlg).

Žagariškiai pagrečiui vartoja ir lyginamąjį žodį *kaip*, bet kur kas rečiau, pvz.: *da._māšina._ta. pasistācėu kaip_kerėbla. kòke.* [apie siuvamąją mašiną] (Žg); *dābā nebė. tókū. pūšnū. / kaip_sēñeū* (Žvlg); *tén ú.ždarbiz gerė.šnis nekāip *liė.tuvó.* (Žg)]²².

Kalbos ekspresija. Respondentai nevengia įvairių kalbos estetikos, ekspresijos ar įtaigumo posakių. Pavyzdžiui, siekdami klausytojui sudaryti nustebimo, efekto būseną ir įvardyti kartotinį veiksmą, žagariškiai renkasi skaičiaus variantus, pvz.: *benžinai brā.ņgu.s / rėtai kādà atvažúoj* (Žg); *daugėu i._māskvās rāše* (Žg); *mātai kòkes mū-su. jeunīstez būva / jà* (Žg). Jonišio šnektoms itin būdingas stiprinamasis kilmininkas apie Žagarę nėra labai populiarus (Jšpt 2001: 39–40). Įrašuose pastebėtas tik vienas pavyzdys: *bú-dava srúogu. srúogas pritaisítas / tādà veřbdávom* (Žg). Neretai veiksmo ypatybei sustiprinti vartojamas koks nors priešdėlinis veiksmazodis *ap(si)-, iš-, su + būti* junginys, plg.: *škāpliereis visó-keis apsikabinėjes / apsi_bűve.s* (Žg); *tas_mergė.łkas išprievertá.ų įès / izbűn tie_cigónai* (Žg); *išpardavinėje viska. / izbűva / o_palė.ide vīsuz bedarbűs* [apie privatizaciją] (Žg); *iš_utenōs ateidava / visá.i nuskūre. / nubűve. / cė už_dīka. eīdava / pas_tuōs tarná.udava* (Žg); *tókó. karštó. ká.rve dúod i_dúot par_aúsì(š) šu_uódega // dā.ūža vīsàs aúsìs / pareinū tei_kā(i)_iš_pirtė.š / raudóna / sukā.ĩtuš / šubűvouš* (Žg); *pī.řšli.(s) supaží.ndin té.n / súbű.n.jeu* (Žg). Siekdami ekspresijos žagariškiai kartuoja tą patį žodį arba paryškina jį pridedamurieveiksmiu, pvz.: *kėpalus po_pėčuį sùglaudaí / sùglaudaí / križu. dèdì pí.rma / i_vazúoj i._pėču.* (Žg); *gi.vėnims kóks má.rgs / kó-gz baīseí má.rks* (Žg); *reīgdava kiėk reīgdava* [mokėti už grūdų sumalimą] / *ále nebė. to_prō-ta / nebe-acimenu* (Žg); *dābā ka_tì(g) greičėu / cė pàgriebe / cė mēte / cė pàgriebe / cė mēte* (Žr). Kartais kuriamam veiksmui (ar vaizdui) sukonkretinti, patikslinti parenkamas sinonimas,

²² Latvių dialektologų sudarytame Sinolės šnektos (pereinamosios šnektos tarp Vidurinės (Vidžemės) ir Augšžemės tarmių) palyginimų žodyne vyrauja palyginimai su *kā*, atitinkantys liet. *kai(p)*. Plačiau žr. Putniņa, Timuška 2001.

pvz.: [Braškes] *nuplá.unu / nùvalaú* (Žg); *i_mā-žaz̀ b̀uvà l̀abàì t̀i_kus / r̀am̀us* (Žg); *j̀iz̀ b̀u_tu. pradėjės k̀r̀o_k̄t̄ i b̀l̄á.ūt̄* (Žr); *č̀e / mataĩ / pri_rubė_žeus tie_žmó-ni.s t̀o_kiė netikėlei irà / sulatovėjė / t̀ol̄æù t̀okiė dorėsn̄i šventėsn̄i žmō-ni.s* (Žg); *d̄i.rbau / k̄æul̄a(š) šė_r̄eu / k̄á.r̄ves m̄i.l̄zau / vaĩkai / kl̄apataĩ / m̀o_kslai* (Žg).

Žagariškiai laikosi ir tam tikros kalbos estetikos normų (gali būti, kad tik kalbėdami su svetimu pašnekovu), pvz., *d̄á k̄á.r̄ve pr̄ide(t) tu. k̄epal̄uku. / tu. b̄l̄i_nu. / su_lencū_gu kaip_eĩn / i_nėšv̄ari žolė_paliėk* (Vš). Apie Žagarę žmogus, negalintis parodyti pagarbos kitam ar nusizėminti, vadinamas storžievium: *an_tō b̀uvaú stor_žievė* [negali pabučiuoti kunigui rankos] (Žg). Respondentai pasakojimą nuspalvina ir retoriniais klausimais, plg.: *kuř t̀u r̀asi t̄eĩp / kaip_sava?* [apie savo darže išaugintas daržoves] (Žg); *t̀okiė margiñukai bú-dava* [sijonai] / *ḡá.l̄ i_bú-dava par-duotuvė.j / àle kuř tu. p̄inigũ. tiė(g) ḡá.usi?* (Žg).

Tarminė ekspresija apskritai nėra tirta, bet ji pasakojime atspindi respondento kalbinės saviraiškos išgales.

APIBENDRINAMOSIOS PASTABOS

Žagarės šnektos XX a. pabaigos ir XXI a. pradžios tarminiai įrašai, daryti 1998–2003 metais, nėra nuoseklūs tekstai, nes įrašinėtojai autorinį pasakojimą pertraukdavo klausinėdami, todėl ir sintaksiniai reiškiniai, aprašyti straipsnyje, neatspindi tobulos sistemos. Vis dėlto galima įžvelgti tam tikrus Žagarės šnektos sintaksinės raiškos polinkius.

Morfosintaksiniam Žagarės šnektos reiškiniams priskirtini perficientyvas, reikiamybės ar paskirties raiška, geidžiamosios nuosakos ir prijungiamųjų, tariamą veiksmą nusakančių, junginių, artroido vartojimas. Minėtos sintaksinės konstrukcijos yra ir kiek ne kiek savitos, pvz., dažnesnės perficientyvinės formos su postverbu *lauka(n)*, nei *žemė(n)* [nešti *lauka(n)* 'išnešti', leisti *žemė(n)* 'išleisti'] arba geidžiamosios nuosakos raiška dalelyte *lei* ir *esamojo laiko 3 asmeniu*, nei *lai + es. l. 3 a.* [*lei ein(a)* 'tegul ein(a), teeinie'; *lai rėk(ia)* 'tegul rėkia, terėkie']. Kitos morfosintaksinės ypatybės yra būdingos Joniškio šnektoms, jų vartojimas palaikomas kalbų kontaktų: panašių konstrukcijų esama ir latvių kalboje.

Žagarės šnektos įrašuose, t. y. diskurse, kaip ir galima buvo tikėtis, yra savitų subjekto ir objekto, įvairių aplinkybių (vietos, laiko, būdo, priežasties) raiškos atvejų. Sintaksiškai minėtos sakinio dalys reiškiamos įvairiais linksniais arba prielinksninėmis konstrukcijomis. Dažniausiai vartojamas vardažodžių naudininkas ar naudininkas su prielinksniu *ligi* arba galininkas ir prielinksninės *apie, į, pagal, par, pas, po, pro* konstrukcijos. Kiek retesni vardažodžio kilmininko ar kilmininko su prielinksniais *ant, dėl, ligi, pri, tarp* junginiai. Savitos prielinksninės įnagininko konstrukcijos su prielinksniais *po, su, sulig*. Žagariškiai vartoja

priduriamąsias konstrukcijas *ir gan(a)*, *ir viskas*. Vientisinius sakinius papildo vienaarūšėmis sakinio dalimis, prijungtomis jungtukais *a(r)*, *i(r)*. Tie patys jungtukai jungia ir sudėtinius sujungiamuosius sakinius. Prijungiamieji sakiniai dažniausiai prijungiami lietuvių kalbai būdingu jungtuku *ka(d)*. Iš kitų minėtini prijungiamieji žodžiai *kada*, *kas*, *kiek*, *koks*, *kur*. Be veiksnio, pažyminio, vietos, laiko ir kt. aplinkybių šalutinių sakinių, tarminiuose įrašuose vyrauja papildinio šalutiniai sakiniai.

Žagarės šnektos ekspresijos raiška frazeologiniais ir stabilijų žodžių junginiais, kaip ir kiekvienos šnektos, yra gana savita, atspindinti respondentų prigimtinės patirties, išmonės, nuovokos ir kalbinės kūrybos išgales. Iš tradicinių šnektos frazeologizmų, kurių aptarta 21, net 15 yra saviti, nepatekę į *Frazeologijos žodyną*. Vadinasi, net 71,4% frazeologizmų vartojami tik žagariškių. Stabilijų žodžių junginių, kurie išskirti į individualiuosius ir bendruosius, gausa (jų aptarta net 39) taip pat rodo šnektos gyvybiškumą. Palyginimams, kurie sudaromi su palyginamuoju *kai(p)*, lyginimo pagrindu renkamosi namų apyvokos daiktai, paukščiai, gyvūnai ir pan. Kita sintaksinė ekspresija remiasi skaičiaus ar giminės kaita, žodžių kartojimu, sinonimų paieška. Per šimtmečius suformuota prigimtinė šnektos sintaksinė raiška teikia asmeniui saviraiškos laisvę. Ne veltui kalbama apie žodinguosius lietuvių literatūros kūrėjus Marių Katiliškį (Albiną Vaitkų), Juozą Žlabį-Žengę, kilusius iš Žagarės apylinkių.

SANTRUMPOS

Dkš – Daukšiai

LKI GCTA – Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvas

Vrš – Veršiai

Vtč – Vytaičiai

Žg – Žagarė

Žr – Žiuriai

Žvlg – Žvelgaičiai

LITERATŪRA

FŽ – *Frazeologijos žodynas*, rengė I. Ermanytė, O. Kažukauskaitė, G. Naktinienė, J. Paulauskas, Z. Šimėnaitė, A. Vilutytė, redagavo J. Paulauskas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.

Galkus Juozas 2018: *Šimkūnuos gyventi nenuobodu...*, Vilnius: Joniškėčių draugija „Sidabra“.

Girdenis Aleksas, Kačiuškienė Genovaitė 2000: Paraleliniai reiškiniai latvių ir šiaurinių lietuvių veiksmažodžio sistemose. – *Kalbotyra* 37(1), 21–27 [= Girdenis A. 2000: *Kalbotyros darbai* 2, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 307–314].

Jonaitytė Aldona 1967: Latvių kalbos poveikis palatvės vakarų aukštaičių šnektų gramatinei sandarai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 9, 171–182.

Jonaitytė Aldona 1969: Palatvės vakarų aukštaičių šnektų būdvardis, skaitvardis, įvardis. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 11, 183–221.

JŠPT – *Joniškio šnektų pratimai ir tekstai*, ats. red. J. Švambarytė, Šiauliai: J. K. Vasiliausko įmonė, 2001.

Kaikarytė Aušra 2015: Skaistgirio šnektos ypatybės. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 3, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 150–173.

LFV 1–2 – *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca* 1 (A–M), 2 (N–Ž), red. A. Laua, S. Veinberga, A. Ezeriņa, Rīga: Avots, 1996.

Liparte Evija 2000: Iliatyvo resp. prieveiksmio *laukan* reikšmės ir galimi sinonimai lietuvių kalbos tarmėse. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 43, 144–152.

Liparte Evija 2000a: La. *nost* vs. *malā* vs. *zemē* un lie. žemēn vs. šalin semantiskās attiecības literārajā valodā un izloksnēs. – *Linguistica Lettica* 8, 151–179.

Liparte Evija 2005: Dėl vokiečių kalbos sakinio rėmelio konstrukcijos atitikmenų baltų ir Pabaltijo finų kalbose. – *10-ojo tarptautinio baltistų kongreso „Baltų kalbų istorija ir tipologija“ pranešimų tezės*, 2005 m. rugsėjo 23–24 d., Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 50.

LKG III – *Lietuvių kalbos gramatika* 3: *Sintaksė*, red. K. Ulvydas, Vilnius: Mokslo, 1976.

LKT – *Lietuvių kalbos tarmės: Chrestomatija*, sud. E. Grinaveckienė, A. Jonaitytė, K. Morkūnas, B. Vanagienė, A. Vidugiris, Vilnius: Mintis, 1970.

LKTCH – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, sud. R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa, moks. red. L. Grumadienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004.

LLV – *Lietuviešu-latviešu vārdnīca*, J. Balkevičs, L. Balode, A. Bojāte, V. Subatnieks, A. Sarkanis, Rīga: Zinātne, 1995.

LVS – *Latviešu valodas sintakse*, L. Ceplītis, J. Rozenbergs, J. Valdmanis, red. L. Ceplītis, Rīga: Zvaigzne, 1989.

Maigone Beitīņa 2009: *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse*, Liepāja: LiePA.

Marcinkevičiene Rūta 2010: *Lietuvių kalbos kolokacijos*, Kaunas: VDU leidykla.

- Mikulskas Rolandas 2003: Postverbų pateikimo problema „Lietuvių kalbos žodyne“. – *Acta Linguistica Lithuanica* 48, 71–96.
- Putniņa Maiga, Timuška Agris 2001: *Sinoles izloksnes salīdzinākumu vārdnīca*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- PŽ – *Palyginimų žodynas*, sud. K. Vosylytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014.
- Rosinas Albertas 1998: *Baltų kalbų įvardžiai*, Vilnius: Mokslas.
- Sauka Donatas 2019: *Apie laiką ir save*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Švambarytė Janina 1996: *Apibrėžto ir neapibrėžto kiekio raiška*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Švambarytė Janina 2002: Dėl kelių reikiamybės raiškos atvejų Joniškio šnektose. – *Valoda – 2002. Valoda dažādu kultūru kontekstā* 1, Daugavpils, 66–69.
- Švambarytė Janina 2003: About the System of Syntax in Subdialects (Joniškis, Noth Lithuania). – *4th Internacional Congress of Dialectologists and Geolinguists*, Rīga, 197–199.
- Švambarytė-Valužienė Janina 2015: *Mato Slančiausko ir jo pagalbininkų pasakojamosios tautosakos rinkinių leksika: Žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Švambarytė-Valužienė Janina 2017: Mariaus Katiliškio raštų palyginimai: kalbinė terpė ir nauja prasmė. – *Acta Linguistica Lithuanica* 77, 129–143.
- Švambarytė-Valužienė Janina 2017a: Tarmės įtaka Mariaus Katiliškio raštų kalbai. – *Acta Linguistica Lithuanica* 76, 155–172.
- Švambarytė-Valužienė Janina 2018: Žagarės šnektos ribos. – *Acta Linguistica Lithuanica* 78, 135–148.
- Švambarytė-Valužienė Janina 2019: Fonetinės ir morfologinės Žagarės šnektos ypatybės (XX a. pabaiga–XXI a. pradžia). – *Acta Linguistica Lithuanica* 80, 109–145.
- Valeckienė Adelė 1998: *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Vasiliauskienė Virginija 2008: *Lietuvių kalbos žodžių tvarka XVI–XIX a. Atributinės frazės*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Zinkevičius Zigmas 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.

Syntactic Peculiarities of Žagarė Local Dialect (Based on the Records of 1998–2003)

SUMMARY

The third article dedicated to Žagarė local dialect discusses its morphosyntactic and syntactic peculiarities. The other articles published in this journal established the boundaries of Žagarė local dialect (Švambarytė-Valužienė 2018: 135–148) and described the peculiarities of morphology and word-formation; attention was also paid to the peculiar properties of vocabulary (Švambarytė-Valužienė 2019: 109–145).

The study addressing the syntax of Žagarė local dialect was conducted on the basis of the dialectal records dating to the end of the 20th century and the beginning of the 21st century, which were made during the period 1998–2003 in Žagarė and its environs.

The morphosyntactic phenomena found in Žagarė local dialect include perfcientive (*nešti lauka(n)* ‘to take out’, *leisti žemė(n)* ‘to let out’), the expression of necessity or purpose (*rugiai pjaunami* ‘rye needs to be reaped’), the use of the optative mood (*lei ein(a)* ‘may he go’, *lai rėk(ia)* ‘may he scream’), subordinate clauses expressing an imagined action (*bijau, ka nepaguldo į ligoninę* ‘I am afraid that I may be put to hospital’) and arthroid (demonstrative pronoun *tas*). The above peculiarities of the dialect are to a certain extent original and also characteristic of other local dialects of Joniškis. Their usage is supported by language contacts: similar constructions can also be found in Latvian.

As it can be expected, the records of Žagarė local dialect, i.e. discourse, demonstrate the original cases of expression of the subject, the object and various adverbial modifiers (place, time, manner, cause). Syntactically, the abovementioned parts of the sentence are expressed by various cases or prepositional constructions. The nominal dative or the dative with the preposition *ligi* or the accusative and the prepositional constructions *apie, į, pagal, par, pas, po, pro* are most commonly used. The nominal genitive or the combinations of the genitive and the prepositions *ant, dėl, ligi, pri, tarp* are slightly less common. Peculiar prepositional instrumental constructions with the prepositions *po, su, sulig* are used. The speakers of Žagarė local dialect also use dangling constructions (*ir gan(a), ir viskas*). Simple sentences are supplemented with the homogeneous parts of the sentence linked by the conjunctions *a(r), i(r)*. The same conjunctions are also used in case of coordinate sentences. Subordinate sentences are usually linked by the typical Lithuanian conjunction *ka(d)*. Other subordinators are *kada, kas, kiek, koks, kur*. Subordinate object clauses prevail; subordinate subject and attributive clauses as well as subordinate clauses of place, time, etc. are slightly less common.

Like in every other dialect, the expressive content of Žagarė local dialect manifesting itself through phraseological units and stable word phrases is rather original as it reflects the capacities of the respondents’ natural experience, wit, understanding and linguistic creation (*užraukti kaip į maišą* ‘not allow, prohibit’, *kaip maišą prarijus* ‘to feel unhealthy’,

etc.). Concerning the traditional phraseological units used in the dialect, 21 of which were discussed, as many as 15 are original and not found in the Phraseological Dictionary. It means that as many as 71.4% of the phraseological units are used by the speakers of Žagarė dialect only. The high number of stable word phrases (as many as 39 were discussed), which are subdivided into individual and general, also shows the dialect's viability. As regards comparisons formed with comparative *kai(p)*, household items, birds, animals, etc. serve as the basis of comparison. Yet another type of syntactic expression is based on the shift of number or gender, repetition of words, search for synonyms. The dialect's inherent syntactic expression formed through centuries provides an individual with the freedom of self-expression. It is not without reason that people speak about the eloquent authors of Lithuanian literature Marius Katiliškis (Albinas Vaitkus) and Juozas Žlabys-Žengė, who originated in the environs of Žagarė.

Įteikta 2019 m. gruodžio 17 d.

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, Vilnius LT-10308, Lietuva

janina.valuziene@gmail.com